

TABITA LANDOVÁ

O SLUŽBĚ SLOVA, VÍŘE A SPASENÍ

REFORMNÍ KAZATELSTVÍ
JANA AUGUSTY
V KONTEXTU HOMILETIKY
JEDNOTY BRATRSKÉ

O službě slova, víře a spasení

Reformní kazatelství Jana Augusty
v kontextu homiletiky Jednoty bratrské

Tabita Landová

Recenzovali: doc. Martin Nodl, Ph.D.
Mgr. Ondřej Macek, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
www.karolinum.cz
Redakce Dita Křišťanová
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První vydání

Tato kniha vznikla jako hlavní výstup projektu „Kázání
a homiletická teorie Jana Augusty v kontextu homiletiky
Jednoty bratrské“, GA ČR č. 16-09001S, a vychází
s jeho finanční podporou.
Závěrečné práce na knize proběhly v letech 2019–2020
s finanční podporou programu Univerzitní výzkumná centra UK
č. 204052.

© Univerzita Karlova, 2020

© Tabita Landová, 2020

Photography © Národní knihovna ČR, Knihovna Národního muzea,
Moravská zemská knihovna, LWL-Landesmuseum für Kunst
und Kulturgeschichte, Münster, Regionální muzeum v Litomyšli,
Radim Jakubal, Thuargo, 2020

ISBN 978-80-246-4750-0

ISBN 978-80-246-4766-1 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Lith. u. gedr. bei Fr. Hanfstaengl in Dresden.

JOHANN AUGUSTA
Bischof der alten Brüderkirche

geb. 1492 gest. den 13. Januar 1575.

OBSAH

Úvod

9

1. Kazatelství Jednoty bratrské	12
Kázání jako spojnice s českým náboženským hnutím	14
Přístupy k výzkumu kázání a prameny bratrského kazatelství	25
Summovník Jana Augusty a jeho interpretace	37
2. Zrození teologa, kazatele a reformátora církve	45
„Abychom spaseni byli“ – k motivům konverze Jana Augusty	45
Hledání pravé Kristovy církve a polemika s utrakvistickým kněžstvem	54
Církev jako realita vztahů určená Kristovým Duchem	65
3. Na cestě k homileticko-liturgické reformě	76
Biblické čtení v nedělní a sváteční bohoslužbě a v denní modlitbě církve	76
Motivace Augustovy reformy a inspirace teologií Lukáše Pražského	81
Apostolikum jako klíč k otevření tajemství Písma a výraz jednoty	94
4. „Umění práce díla Páně služebného“	102
Augustova pastoraálněteologická příručka	102
Pastýřská péče (nejen) o počínající, prospívající a dokonalé	111
Liturgické a katechetické aspekty pastýřské péče	117
5. Augustovo pojetí kázání v kontextu homiletiky Jednoty bratrské	128
Reformační homiletika v čase humanismu	128
Homiletická teorie Jana Augusty	138
Tendence bratrské homiletiky ve druhé polovině 16. století	146
6. „Knihy služby slova Božího“ – tzv. Summovník	152
Postila – její vznik, struktura, obsah, deklarovaný záměr	152
Biblické texty – jejich volba, překlad, hermeneutika, liturgický kontext	165
Summy – jejich dispozice, jazyk, literární styl, pragmatika	175
7. Teologické motivy Augustova Summovníku	184
Boží slovo a víra v trojjediného Boha	184
Od Boží smlouvy s Adamem k nové smlouvě v Kristu	193
Člověk, církev a svět v čase Antikrista	206
8. Recepce Augustova kazatelského programu	218
„Velmi odporné věci“ Augustova Summovníku	219
Dílčí recepce a tvorba alternativ	224
Ohlasy v homiletice Jana Amose Komenského	230

Závěrem: Slovem sloužit víře a spasení	242
---	------------

Přílohy	251
----------------	------------

Summary	267
Seznam zkratek	272
Seznam pramenů a literatury	273
Seznam vyobrazení	287
Rejstřík osob	289

„Protož tu vieru v slovu ukráčenú obecnú máme, v jejíem tajemství pravd zřízeného spasenie za Čtenie svaté. Neb všickni skutkové i řeči Kristovy se všemi příčinami a potřebnostmi zavierají se v ní. Ano i všechna Písma svatá, stará i nová. [...] A jistě ona jest pravý klíč Ducha svatého k otevření Písem.“

Lukáš Pražský: O gruntu viery, 1525, fol. 137r–137v.

„Dnes započínáme a započítí máme činiti památky pravd a milostí Božích víry apoštolské obecné křesťanské opět na jiný rok [...], aby víra ta ve všech milostech a pravdách svých rok po roku připomínána byla a přisluhování svá měla cele a plně. Tu pak při těch památkách čítati se budou řeči Boží svaté, jedno prorocké, druhé evangelitské, třetí apoštolské, vybrané ze všech Písem svatých vsí Bible.“

Jan Augusta: Knihy služby slova Božího, 1570, fol. A2v.

„Ale toto jest novina: kázání nedělní přes celý rok podle pořádku Symbolum zpořádati, nešetře nic zvyku obecního starodavního [...] toho žádný nikdy neučinil až do těchto dnů, ani ti velicí muži, skrze něž Bůh světem tímto divně pohnul, t[otiž] Luther a jemu podobní.“

Jan Blahoslav: Pilné rozjímání, NK ČR, Praha, rkp. XVII E 69, fol. 18v–19r.

„Kázání slova Božího musí být úplnější, encyklopedické, a to ročně, týdně i v jednotlivých kázáních. Čili rozvrh církevní služby se musí upravit tak, aby celý okruh víry a náboženství byl úplně probrán za rok, aby každé neděle byl probrán výtah celého náboženství, aby se tak dala úplná obnova všech křesťanů.“

Jan Amos Komenský: Obecná porada o nápravě věcí lidských, III, Praha 1992, s. 390.

Předkládaná kniha byla inspirována identifikací tisku unikátní postily bratrského biskupa Jana Augusty a usiluje alespoň dílčím způsobem přispět k bádání o kazatelství, homiletice a teologii Jednoty bratrské v 16. století.

Když Jiří Just roku 2012 rozpoznal tzv. Augustův *Summovník* v jednom ze starých tisků Národní knihovny v Praze, řada badatelů upřímně zajásala. Ačkoli se o sepsání této postily vědělo z dobových pramenů, nikdo netušil, že dílo zůstalo zachováno a že se jednoho dne stane předmětem detailního výzkumu řady odborníků. Název spisu uvedený na titulním listě *První díl Knih služby slova Božího*, zamlčení jména autora a absence specifických formálních znaků umožňovaly připisovat dochovanou postilu jakékoli konfesi. Podnadpis z hlediska obsahového však již prozrazuje více: „Počíná se na šest nedělí před adventem a zdržuje v sobě památky pravd víry v Boha Otce a skutků Pána Jezu Krista...“ Začínat církevní rok šest týdnů před první nedělí adventní je neobvyklá liturgická inovace. Stejná zvláštnost byla odhalena v souvislosti s výzkumem rejstříku perikop bratrské provenience nazvaného *Registrum aneb Zpráva, co se kdy a o čem čísti má z Písem svatých* a spojena s dílem Jana Augusty.¹ Tato stopa a další průzkum postily jen potvrdily domněnku, že v *Knihách služby slova Božího* máme před sebou legendární Augustův *Summovník*.

Jedinečnost nově objevené literární památky je nesporná. Jedná se o nejstarší dochovanou postilu Jednoty bratrské, církve, jež významně obohatila duchovní a kulturní dějiny naší země a jejíž odkaz v oblasti teologické, spirituální, umělecké a společenskovední se rozšířil i za hranice našeho území. Kniha je o to pozoruhodnější, že vznikala v nehostinných podmínkách krivo-klátského vězení v průběhu 50. let 16. století, a to dokonce nadvakrát, jelikož první verze byla autorovi nevratně zabavena. Druhou verzi postily bratrský biskup dokončil v letech 1556–1557, její tisk pak proběhl až v roce 1570, kdy byl již na svobodě. Stalo se tak o pět let dříve, než byla v Kralicích vydána postila Ondřeje Štefana *Výklad řeči Božích*, která až do objevení *Summovníku* zaujímal místo nejstarší dochované bratrské postily vydané tiskem. Jedinečnost Augustova *Summovníku* však nespočívá pouze v jeho stáří, ale také

1 Srov. Tabita Landová: Lektionář Jana Augusty a jeho role v bratrském sporu o perikopy, *Listy filologické* 135, č. 3–4 (2012), s. 333–365. Eliška Baťová: Koncepce liturgického roku v hymnologické činnosti Jana Augusty, *Hudební věda* 49, č. 1–2 (2012), s. 33–44.

v jeho koncepční originalitě. Augusta v něm nevychází z tradičního souboru tzv. starocírkevních perikop, který leží v základu postil mistra Jana Husa, Jakoubka ze Stříbra či Jana Rokycany, ale opírá se o soubor, který za tímto účelem nově vytvořil podle chronologického pořadí článků Apoštolského vyznání víry.

Identifikací *Summovníku* byla významně rozšířena pramenná základna pro výzkum Augustova díla i pro výzkum kazatelství Jednoty bratrské. Teologická analýza postily, kterou předkládám v této knize, umožňuje spatřit Augustovu tvorbu ještě v jiném světle, než jak se dosud jevila především na základě jeho ostrých polemických spisů. *Knihy služby slova Božího* otvírají plastický pohled na Augustův kazatelský program, který se oproti tehdy běžné kazatelské praxi vyznačuje reformním přístupem k pojetí církevního roku, volbě biblických čtení, interpretaci biblických textů i k samotnému podání látky. Tato kniha se však nezaměřuje pouze na rozbor *Summovníku* a v něm obsažených textů. Augustův reformní kazatelský program byl úzce propojen také s liturgickými otázkami, ekleziologickými pohledy a pastoraálněteologickou koncepcí. Proto se zde pokusím načrtnout interpretační přístup k *Summovníku* se zřetelem k celku Augustova praktickoteologického díla a myšlení. Východiskem Augustových teologických úvah byly otázky po čisté víře, jistotě spasení a podobě pravé Kristovy církve. Z této ekleziologiko-soteriologické perspektivy, kterou představím na základě dalších Augustových spisů, se pokusím pohlédnout na ideový záměr jeho postily a nastínit její stěžejní teologické motivy. Stranou nezůstanou ani otázky po zásadních historických a teologických vlivech na Augustovu homileticko-liturgickou koncepci, bez nichž by stěžejní vznikla v tak rozvinuté podobě. Nakonec budu sledovat kritický, ale i kladný ohlas Augustových homileticko-liturgických principů v díle dalších bratrských teologů, kazatelů či teoretiků kazatelství, Jana Blahoslava, Matěje Červenky, Ondřeje Štefana a Jana Amose Komenského.

Tato kniha je hlavním výstupem badatelského projektu, který finančně podpořila Grantová agentura ČR v letech 2016–2018. Dokončení knihy pak proběhlo v letech 2019–2020 s podporou programu UNCE. V knize uplatňuji dílčí poznatky, které jsem publikovala v několika přípravných studiích (na příslušných místech na ně odkazuji). Většina materiálu dosud publikována nebyla. V přímých citacích ze starých tisků či rukopisů se držím obvyklých pravidel pro přepisování starých českých textů, jak je shrnul Josef Vintr.² V případě citací podle novodobých edic přejímám jejich způsob transkripce. V citacích biblických textů užívám překlad, který se objevuje v citovaném díle, pokud není uvedeno jinak.

2 Josef Vintr: Zásady transkripce českých textů z barokní doby, *Listy filologické* 121 (1998), s. 341–346.

Zájem o zkoumání života a díla Jana Augusty u nás v posledních letech výrazně ožil. Díky mnohostrannosti Augustovy osobnosti i tvorby se výzkumu chopila řada badatelek a badatelů z různých vědních oborů – teologie, hymnologie, historie či jazykovědy, což umožnilo inspirativní mezioborovou diskuzi. Děkuji všem, s nimiž jsem mohla do tohoto rozhovoru a vědecké výměny vstupovat, předně Elišce Baťové, Robertu Dittmannovi, Jiřímu Justovi, Jindřichu Halamovi, Otovi Halamovi a Martinu Wernischovi. Za laskavé pročtení a připomínky k rukopisu vděčím Martinu Nodlovi a Ondřeji Mackovi. Za poskytnutí klidného pracovního zázemí Evangelické teologické fakultě UK. Za pomoc s přípravou knihy pro tisk nakladatelství Karolinum. Můj největší dík však patří mé rodině. Rodičům, Támar a Emanuelovi Vejnarovým, paní Naděždě Landové a svému manželu Ivanovi děkuji za dlouhodobou a všestrannou podporu v mém badatelském zájmu, a našim synům, Theodorovi, Oliverovi a Timotheovi, za příležitost získávat od tohoto zájmu opět zdravý odstup.

V Praze 1. 8. 2020

1. KAZATELSTVÍ JEDNOTY BRATRSKÉ

„Co jest Bůh všemohúcí divného ráčil učiniti časův těchto posledních najhorších národu našemu českému [...], že jest jemu tuto najsvětější spasitedlnou víru svou zjeviti ráčil, počátkem skrze mistra Jana Husi [...] A nám, synuom svým, ji čistou a neporušenou ve mnohých protivenstvích, uzkostech a těžkých pokušeních zachovali, donesli k těmto nynějším našim časuom a nás v ní jako i sami sebe z daru a zpuosobení Božího vzdělali v Jednotu.“³

Kázání má své místo v bohoslužbě. V období reformace prochází obojí – kázání i liturgie – zásadními proměnami. Byl znovu objeven biblický princip – totiž respekt k bibli jako k rozhodující autoritě a zdroji poznání Boží pravdy, vedle něhož získávají dosavadní autority – spisy církevních otců a texty kanonického práva – vedlejší roli. Změnil se přístup k užívaným kulturním kódům i k vnímání společenských vztahů a rolí. K získání účasti na spáse v pohledu reformátorů již nestačí pouhé zření svátostné proměny konané na oltáři. Vyžaduje se intelektuální rozumění tomu, co bohoslužebné dění znamená. Proto se odehrává posun od vidění ke slyšení, od vnějšího k vnitřnímu, od smyslového nazírání posvátného ke komunikaci víry slovem a hudbou.⁴

Touha po porozumění vede v reformačních církvích k zásadnímu teologickému přehodnocení smyslu liturgického aktu. Jeho chápání je určeno novým obrazem Boha, novým konceptem vztahu mezi Bohem a člověkem i novým pojetím podstaty a role církve. Církev ztrácí svou úlohu rozhodující zprostředkovatelky spásy; jako svrchovaný soudce nad člověkem platí výhradně Kristus. Učení církevních autorit je poměřováno Písmem, jehož výklad s pomocí nových exegeticko-hermeneutických metod je pro reformně smýšlející teology centrem jejich myšlenkové práce. Ačkoli již v předhusitské době vzrostl význam predikantské bohoslužby, v jejímž centru stálo kázání opírající se o Písmo, na prahu raného novověku se kázání stává centrálním prvkem každé nedělní a sváteční bohoslužby reformačních církví. K přehod-

3 [Jan Augusta:] *První díl Knih služby slova Božího*, [Praha: Jiří Melantrich z Aventýna starší] [1570], fol. B6v.

4 Peter Cornehl: Gottesdienst VIII. Evangelischer Gottesdienst von der Reformation bis zur Gegenwart, in: *Theologische Realenzyklopädie*, XIV. *Gottesdienst – Heimat*, ed. Gerhard Müller, Berlin: Walter de Gruyter 1985, s. 54–85.

nocení jeho významu vede nové pojetí přivlastnění spásy jako dění, které se odehrává v souhře mezi slovem a vírou.⁵

Pro reformační kázání a homiletiku 16. století je charakteristické trojí: vedle volání po morální očistě církve je to také volání po změně teologické a nově zaváděná vědecká metoda exegeze.⁶ Novou teologickou pozici reprezentuje Lutherovo učení o ospravedlnění z Boží milosti pouhou vírou. Na základě výkladu příslušných biblických pasáží Luther ukazuje, že Bůh není někdo, koho je třeba obměkčit dobrými skutky, kdo něco žádá, místo aby dával. Spravedlivý Bůh je naopak ten, „který všechno činí a dává a který nikoho nepotřebuje a toto vše činí zadarmo z pouhé milosti, bez zásluh.“⁷ Spravedlnost před Bohem si člověk nemůže žádným způsobem zasloužit sám. Tu mu daruje Bůh, který se k němu sklání skrze Ježíše Krista. Člověk může tento dar přijmout svou vírou a z tohoto daru žít. Kristova oběť mu přináší odpuštění hříchů v plném rozsahu. Bratrští teologové se s Lutherovým učním bezvýhradně ztotožňují a hlásí se k němu ve své konfesi z roku 1535, kde o své Jednotě píší:

Také učie věděti a znáti to, že lidé v Kristu Pánu samém toliko a v skutcích jeho spasitelných se ospravedlňují a spasení neb odpuštění hříechuov přijímají skrze vieru beze všech lidských k tomu přidaných skutkuo a zásluh. A že sama toliko smrt a krev vyliťá jeho dostatečná jest k očistění a shlazení všech hříechuo.⁸

Učení o ospravedlnění má závažné důsledky pro pojetí a praxi kázání. Jestliže v době předhusitské a husitské kázání získalo význam jako médium pro šíření reformních myšlenek namířených k morální a duchovní obnově církve, v reformačním hnutí 16. století je pojato také jako médium pro sdělování spásy. Nové teologické pojetí zasahuje i chápání svátostné bohoslužby. K ní se již nepřistupuje jako ke konání záslužného skutku a opakování Kristovy oběti nekrvavým způsobem, nýbrž jako k dění, v němž kající hříšník přijímá s dary chleba a vína Boží milost a odpuštění svou vírou. Pozornost se odpoutává od toho, co církev přináší Bohu v eucharistických živlech, a přesouvá se k tomu, co Bůh dává církvi prostřednictvím služby svého slova a svátostí.⁹

5 Srov. Hans Martin Müller: *Homiletik. Eine evangelische Predigtlehre*, Berlin: de Gruyter 1996, s. 45.

6 Otis Carl Edwards, Jr.: *A History of Preaching*, Nashville, Tennessee: Abingdon Press 2004, s. 270.

7 Martin Luther: *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*, XXX/2, Weimar: Hermann Böhlau 1909, s. 603. Jde o napomenutí k večeři Páně během Augsburského říšského sněmu.

8 *Počet z viery a z učenie křesťanského*, [Litomyšl: Alexandr Oujezdecký] 1536, fol. E4r (Šestý artikl o Pánu Kristu a víře v něho).

9 Srov. Vilmos Vajta: *Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther*, 2. vyd., Berlin: EVA 1954. Tabita Landová: Vnější slovo a víra v srdci. K teologii bohoslužby a liturgické reformě Martina Luthera, *Studie a texty ETF. K výročí Martina Luthera. Reformační teologie po pěti staletích* 30, č. 1 (2018), s. 69–88.

Proměnou prochází také metoda exegeze, forma i obsah kázání. Pod vlivem humanismu kazatelé opouštějí tradiční scholastickou metodu tematického sermonu, který je typický svou bohatou strukturovaností a bohatým využíváním citátů teologických autorit, a osvojují si nový, epideiktický styl.¹⁰ K určité „homogenizaci“ kázání přispívá i knihtisk. Tištěný text se orientuje více lineárně, z kázání se stává literatura.¹¹ Přístupy ke kázání jsou ovlivněny humanistickým zájmem o svobodná umění – gramatiku, rétoriku, poezii, historii a morální filosofii. Na základě nově vydávaných spisů Ciceronových, Quintilianových či Aristotelovy *Rétoriky* reformační teologové postupně objevují klasickou řecko-římskou rétoriku a uplatňují její zásady v homiletických příručkách. Ruku v ruce s tímto vývojem jde důraz na zvěstovaný obsah. Od 15. století se objevuje nejen potřeba zvěstovat víru jako akt a přivést k víře (*fides qua creditur*), ale také popularizovat její obsahy (*fides quae creditur*). Kázání se tak podle Zdeňka Uhlíře stává jakousi „populární teologií“; zaměřuje se na prostředkování obsahů víry (katechetické kázání), nebo na prostředkování informací o původu a významu svátků (liturgické kázání).¹²

KÁZÁNÍ JAKO SPOJNICE S ČESKÝM NÁBOŽENSKÝM HNUTÍM

Kázání zaujímalo v životě Jednoty bratrské význačné postavení. Bylo pokládáno za prostředek spásy, který má prioritu před samotnými svátostmi. Bratrští teologové, reflektující jeho význam ve svých vyznáních, v článku o slovu Božím zdůrazňují: „A ta služebnost že jest přednější, větší a potřebnější k spasení, nežli samy svátosti.“¹³ Přesunutí důrazu ze svátostí na kázání zdůvodňují biblicko-teologicky. Na základě výkladu příslušných novozákonních míst argumentují tím, že spasení se člověku dostává z pouhé víry a ta pochází ze slyšení slova:

Přitom také učie i tomuto, že bez toho slova božieho slyšenie žádný k víre a k spasení vědomě nepříjde, podlé toho, kdež die apoštol: Viera z slyšenie (totiž pocházia) a slyšenie skrze slovo Božie [...] Protož naši kněží najvětšie pilnost o tu služebnost mají a v našich zbožích neb kostelích pilně slovo božie lidem káží, Čtenie neb Písma svatá jazykem rozumným čítají, lid pro slyšenie božie do zboru s pilností choditi učie.¹⁴

10 O. C. Edwards: *A History of Preaching*, s. 272.

11 Zdeněk Uhlíř: Central European Preaching in the High and Late Middle Ages and Its Polymorphic Unity, in: *REDISCOVER. Final Conference Proceedings*, Praha: NK ČR 2010, s. 109–128, s. 128.

12 Ibid., s. 127.

13 *Počet z viery*, 1536, fol. G2v–3r (Desátý artikul o slovu Božiem).

14 Ibid., fol. G3r.

Proto se kázání v Jednotě stalo, jak shrnuje Josef Smolík, „naprosto nutnou služebností, bez níž není možno uvěřit a dosáhnout spasení, služebností, bez níž nemůže být Kristus uprostřed církve přítomen“.¹⁵ Prakticky to znamenalo, že kázání bylo nedílnou součástí všech bratrských bohoslužebných shromáždění. Podle řádu z r. 1609 kněží Jednoty bratrské „káží netoliko ve dny Páně nedělní a slavnosti výroční, ale také ve dny památek některých skutků Kristových, též apoštolův svatých, ano i ve dny střední a páteční“.¹⁶ Naproti tomu večere Páně přestala být nedílnou součástí bratrské nedělní bohoslužby a vysluhovala se čtyřikrát či pětkrát do roka.

Kázání v Jednotě bratrské bylo primárně v kompetenci kněží, jimž byla na základě jejich kněžského svěcení svěřena a uložena pastýřská péče o lid slovem a svátostmi, tedy úkol kázat, učit, soudit a obětovat (vysluhovat svátosti).¹⁷ Kázání zde platilo za nejdůležitější a nejpotřebnější službu ordinovaných, zatímco v římskokatolické církvi – jak podotýkal Lukáš Pražský – svěcení pověřovalo na prvním místě ke službě svátostí.¹⁸ Časté kázání představovalo pro správce bratrských sborů velký nárok, proto nepřekvapují zprávy o tom, že také jáhni, kteří byli nositeli nižšího svěcení, vedle svých jiných činností vypomáhali kázáním ve sborech, kde konali svou jáhenskou službu.¹⁹ Tato praxe byla běžná i později, ale ne vždy se setkávala s kladným hodnocením. Jan Augusta nad kázáním jáhnů lamentuje: „Mnozí to nižším činiti poroučejí, méně umělejší, že sami na tom dosti mají, kázati. A bude toho kázání jednou neb dvakrát do téhodne spolkem. I jakéť má kázání k čemu strojiti, nevěda o lidu?“²⁰ Vzhledem k závažnosti obsahu, který se týká víry a spasení člověka, vyžaduje kázání určitou míru životní zkušenosti, duchovní vyzrálosti a porozumění lidem. Proto Augusta doporučuje, aby mu věnovali náležitou pozornost samotní kněží a nepřenechávali ho beze všeho těm, kdo se teprve zaučují.

Kázání slouží v Jednotě nejen jako komunikační prostředek individuální spásy, ale také jako komunikační prostředek utvářející sociální realitu církve. Jako se v novozákonních narativech o vzniku prvotní církve opakovaně setkáváme s tím, že se církev utváří tam, kde se káže, podobně je tomu i v narativu, který vytvořila bratrská historiografie o vzniku Jednoty. Podle tohoto nara-

15 Josef Smolík: *Kázání v reformaci*, Praha: KEBF 1957, s. 37.

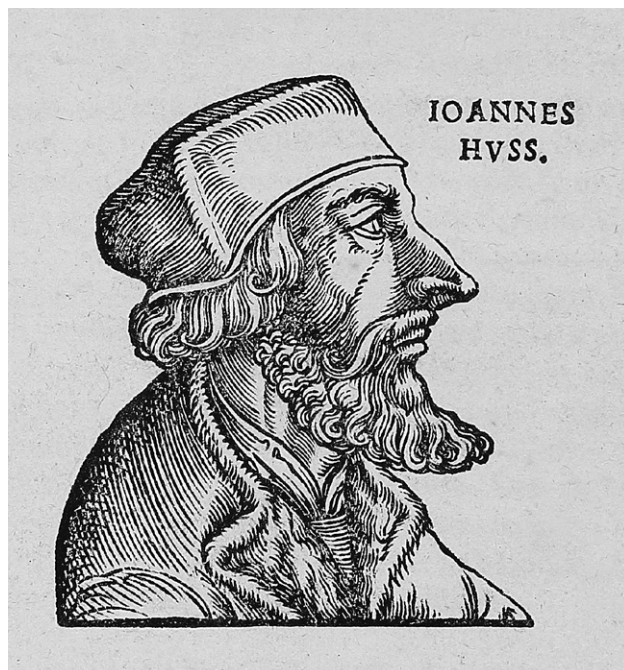
16 Gustav A. Skalský: *Dva visitační řády Jednoty bratrské. Řád zvláštní mezi Bratřími z r. 1609*, Pardubice: [b. n.] 1907, s. 21–45, s. 43.

17 Lukáš Pražský: *V těchto položeny jsou knihách popořádku zprávy při službách úřadu kněžského v Jednotě bratrské*, Mladá Boleslav: Jiřík Štyrsa 1527, fol. 3v–4v. Dále citováno zkráceně jako *Zprávy kněžské*.

18 Lukáš Pražský: *Knížka tato jest o gruntu viery obecné křesťanské s jistými duovody proti odporům Antikristovým*, [Litomyšl:] Pavel Olivetský z Olivetu 1525, fol. 47v.

19 L. Pražský: *Zprávy kněžské*, fol. 2v.

20 Jan Augusta: *Umění práce díla Páně služebného*, ed. František Bednář, *Věstník Královské české společnosti nauk: třída pro filosofii, historii a filologii*, č. 2 (1941), s. 51–139, s. 103.

Obr. 1: Portrét mistra Jana Husa ze spisu *Apologia Verae Doctrinae...* Viteberge 1538. Výřez z titulního listu.

tivu se Jednota oddělila od církve podobojí, potažmo církve římské, a zřídila si vlastní kněžský řád „z nuzné potřeby spasení, z poslušenství hlasu Božího, skrze kázání kněžská [...] a k tomu písma vedli z prorokův, z zákona nového, z jjevení [sic], že Bůh velí vyjítí a oddělití se“.²¹ V tomto obraze, který nacházíme ve spisech Lukáše Pražského a posléze i Jana Blahoslava²² či Jana Augusty, se tak jako zásadní faktory, vedoucí k oddělení Jednoty, jmenují božské vnuknutí a kázání. Míněno je kázání, v němž zaznívá volání po oddělení od církve, která se ocitla v zajetí Antikrista a falešných proroků. Je zřejmé, že autoři těchto pramenů vnímají kázání jako nástroj šíření obnoveného duchovního programu v církvi, resp. jako nástroj nápravy církve vůbec, a v této funkci je – jak uvidíme na rozboru Augustovy postily – stejně jako jejich předchůdci používají, ať již jako řečový akt nebo tištěný dokument.

Jestliže Pavel Soukup označil kázání za osu „českého náboženského hnutí“ a spojníci mezi Husovými předchůdci a reformními kruhy na Karlově univerzitě na počátku 15. století,²³ lze něco obdobného říci také o kázání v době

21 Lukáš Pražský: *Apologia* nebo *confessii* vydaná léta 1503, in: *Češskie bratja v svoich confessijach [...]. Tom 1, vypusk 2, Priloženija: Confessiones fidei Fratrum Bohemorum*, ed. Ivan Palmov: Praga: Tipogr. Politiki 1904, s. 157–246, s. 159.

22 Viz Jan Blahoslav: *O původu a příčinách Jednoty bratrské i kněžství a řádu, kteréhož se v ní užívá*, in: J. Blahoslav: *Čtyři menší spisy*, ed. Mirek Čejka, Brno: Host 2013, s. 5–66.

23 Pavel Soukup: *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stríbra*, Praha: Filosofia 2011, s. 68.

po Husovi: kázání představuje spojnicí českého náboženského hnutí až do doby Jednoty bratrské. Návaznost bratrského kazatelství na významnou kazatelskou tradici husitství a utrakvismu lze přitom sledovat jak v rovině historické, tak v rovině ideové. Přesněji řečeno, tuto faktickou i myšlenkovou návaznost vykreslují, zdůrazňují a opakovaně připomínají bratrské prameny, které utvářejí kolektivní paměť a sebepochopení Jednoty. V bratrské *Apologii* z roku 1503 se o počátcích Jednoty dočítáme:

A za toho času kněží někteří opouštěli svrchní obyčeje a řády kostelní, svatokupecké, modlářské a mylné naděje a kázali proti církvi římské svatokupecké, modlářské, mylné naděje při svátostech, při ustaveních, v přímluvách svatých v očištění. A když ti byli hubeni a zsužováni, tehdy za krále mladého povstal mistr Rokycán volený arcibiskup pražský s svými kněžími, mistra Jana Husa tvrdě za svatého, římskou církev za Anti-krista, od níž zabit byl pro svědectví pravé; proti ní káže, zvláště za toho krále, maje na péči sám se, by i on smrti nedošel, na Daniele, na pláč Jeremiášův, a na kanonyky, na čtení, oznamuje zavedení církve do Babylona, kdež všechny věci proměněny a smíšeny. [...] A bratři čím dál, hojněji poznávali jich svědectví obojích [totiž Jana Rokycany a Martina Lupáče – T. L.] pravé býti, netak z řečí jich, ale z mnohých doktorův, i z písem starých i z mistrův anglických, mistrův předkův těchto, jako mistra Miliče, mistra Matěje Pařížského, mistra Jakoubka o Antikristu, mistra Jana Husy, Petra Chelčického, kněží tábořských, Písem svatých, a nade všecko z skutkův, v nichž se mýlití nesnadné, po nichž, řekl Kristus, poznáte je.²⁴

Tento narativ, podle něhož se právě pod kazatelnou někdejšího nadšeného posluchače Husových kázání, utrakvistického arcibiskupa Jana Rokycany v chrámu Panny Marie před Týnem začal utvářet okruh posluchačů, z něhož vzešlo uskupení bratří a sester Zákona Kristova pod vedením Řehoře Krajčího, přejímají také novodobí historikové.²⁵ Jelikož mi není známo, že by jej dosud někdo zpochybnil, přidržím se jej rovněž – s tím vědomím, že jde o líčení do jisté míry stylizované, které záměrně podtrhuje návaznost Jednoty na Písmo a starší české reformní úsilí, zejména na dílo mistra Jana Husa, jeho myšlenkových předchůdců i následovníků. Podobný obraz duchovního kvasu, na který měl významný vliv poslech kázání pod utrakvistickou kazatelnou, líčí také předmluva bratrského vyznání z roku 1535 (tiskem 1536). Připomíná dobu, kdy

my někteří jsouce zrozeni i vychováni pod náboženstviem kněží strany české pod obojí zpuosobou, slychali jsme od nich mnohá a rozličná kázanie o tom, jak jest křesťan-

24 L. Pražský: *Apologia nebo confessi* vydaná léta 1503, s. 207 a 211.

25 Rudolf Říčan: *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha: Kalich 1957, s. 22. Josef Theodor Müller: *Geschichte der Böhmischen Brüder*, I. 1400–1528, Herrnhut: Missionsbuchhandlung, 1922, s. 62–66.

stvo nynie veľmi zavedeno skrze učenie a ustanovenie mnohá lidská, odporná zákonu Božiemu. A že my, chceme-li spasení býti, musíme se ve všem zákonem Páně zpravovati.²⁶

Reformní kázání podněcovala posluchače toužící po spasení k pilné četbě Písma a spisů českých teologů „jako mistra Jana Husa svaté paměti, mistra Matěje Pařížského, mistra Jana Rokycána, kněze Martina Lupáče a jiných. Až i Petra Chelčického, laika, kteréhož mistra Jan Rokycán miloval, a jeho knihy velmi schvaloval i jich užíval“.²⁷

Z uvedených pramenů je zjevné, že pro uskupení kolem Řehoře Krajčího měla zcela zásadní význam Rokycanova kázání, která byla prodchnutá reformním smýšlením a úsilím o novou zbožnost. Snad se v nich promítaly zkušenosti, které Rokycana učinil ve svém mládí, když pobýval v rokycanském augustiniánském klášteře. Zde poznal zbožnost ideově blízkou nizozemskému *devotio moderna*, hnutí bratří a sester společného života.²⁸ Toto hnutí, pro něž byla charakteristická spolupráce laického a kanovnického stavu, usilovalo naplňovat ideál *vita media* či *status medius*, tedy společný ctnostný život ve společenství, v němž se stírají rozdíly mezi zúčastněnými řeholníky a laiky.²⁹ Ovlivněn těmito proudy usiloval Rokycana o obnovení církve, obrození duchovního života i nápravu mravů v Čechách a stejně tak horlivě obhajoval kalich.³⁰ Současně však byl mužem mnoha kompromisů. Usiloval o snížení napětí mezi městskou a venkovskou zbožností a vytvoření jakési „integrující maloměstské zbožnosti“, totiž zbožnosti, která se – jak ukazuje například jeho kritika náboženských poutí – bude projevovat střízlivě, to znamená ani příliš vnějškově, ani příliš niterně. Rokycana tak ve svých kázáních představoval „neteologickou zbožnost“.³¹ Jeho vlastní životní forma však příliš neldala s kázaným obsahem. V Čechách se o něm údajně říkalo: „V naději toho důstojenství [totiž arcibiskupství] oblevil v náboženství a pro kus koživha zapřel Božího kalicha.“³² Samotní bratři v čilé korespondenci s ním otevřeně píší, proč se se svým mistrem rozešli a hledali jinou cestu, jak dostat zásadám Kristova zákona v běžném životě:

26 Počet z viery, 1536, fol. B2r–v.

27 Ibid., fol. B2v.

28 K vymezení vztahu mezi nizozemským hnutím *devotio moderna* a novou zbožností v Čechách ve 14.–15. století viz P. Soukup: *Reformní kazatelství*, s. 25–43. Srov. také Pavel Spunar: *Česká devotio moderna – fikce a skutečnost, Listy filologické* 127 (2004), s. 356–370, který odmítá užívat pojem *devotio moderna* pro reformní hnutí v Čechách a doporučuje mluvit o augustiniánské zbožnosti.

29 P. Soukup: *Reformní kazatelství*, s. 33.

30 K Rokycanově postile srov. J. Th. Müller: *Geschichte*, I, s. 49–62.

31 Z. Uhlíř: *Central European Preaching*, s. 125.

32 Hynek Hrubý: *České postily. Studie literární a kulturně historická*, Praha: Jubilejní fond KČSN 1901, s. 66–68.

A skrze to nouze spasení naše k tomu nás připudila, abychom se v tom opatřili; neb by byl jedině se k tomu skutečně měl, cos na kázáních zjevně mluvil vyznávaje za zlé býti a opět za dobré, by byl od toho zlého odkročil a toho se dobrého chopil, byli bychom se rádi tebe přidrželi i k smrti přistoupili na tom, neb, což my můžeme rozuměti, že máte známosti nad jiné mnohé o cestě boží. Ale co vám překazilo vkročiti na ni?³³

Bratři postrádali u Rokycany životní praxi, která by odpovídala ideálům hlásaným v jeho kázáních. Navzdory svému rozchodu s myšlenkovým otcem Jednoty však i později připomínali, že jeho kázání měla zásadní dopad na utváření jejich komunity a jejich obsah je vedl k dalšímu hledání. Rokycanova kázání tak představují historickou spojnici Jednoty s předcházejícím reformním hnutím. A nebyl to nikdo jiný než právě Rokycana, kdo odkázal skupinku nespokojených posluchačů kolem bratra Řehoře na Petra Chelčického, který se stal druhým duchovním otcem Jednoty.³⁴ Ačkoli Chelčický zemřel nejspíše již brzy po setkání s okruhem kolem Řehoře, jeho myšlenkové dílo přispělo k pozdějšímu vzniku Jednoty a založení jejího kněžského řádu.³⁵ Chelčického *Postila* na tradiční nedělní a sváteční perikopy, pocházející snad ze 40. let 15. století, shrnuje myšlenky z řady jeho předcházejících traktátů. Její protikatolické zaměření je zřejmě vyhroceno příchodem krále Zikmunda do Čech a rostoucím vlivem katolíků v zemi.³⁶ Biblicismus, který Chelčický staví nad názory a výklady teologických autorit, se stal charakteristickým rysem kazatelství také v Jednotě bratrské.

Bratrská literární produkce líčí vznik Jednoty jako uvědomělé pokračování tradice kazatelů usilujících v českých zemích o reformu církve návratem k Písmu a praxi prvotní církve. Vedle Rokycany a Chelčického se bratři hlásí zejména k mistru Janu Husovi a jeho následovníkům, ale i k řadě jeho předchůdců, teologů a kazatelů 14. století. V té době kázání představovalo jeden z nejdůležitějších komunikačních nástrojů s širšími vrstvami obyvatelstva i uvnitř církve. Ostatně již od konce 12. století je hojně využívaly reformní proudy albigenických, katharů či valdenských, ale také řady žebravých mniichů, které ve svém boji proti herezím neváhaly využívat až teatrálních výrazových prostředků.³⁷ V pozdním středověku se však hlavními protagonisty kazatelského hnutí stali světští duchovní. Vzdělávání věřících prostřednictvím kázání bylo důležitou součástí pastorální reformy, o níž usilovali pražští

33 Sedmý list mistru Rokycanovi, in: *Akty Jednoty bratrské*, II, ed. J. Bidlo, s. 3.

34 J. Th. Müller: *Geschichte*, I, s. 66.

35 Jaroslav Boubín: *Petr Chelčický. Myslitel a reformátor*, Praha: Vyšehrad 2005, s. 157–161.

36 *Ibid.*, 105–106.

37 H. Hrubý: *České postily*, s. 1. Viz také Hughes Oliphant Old: *The Reading and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church*, III. *The Medieval Church*, Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans 1999. Jeannine Horowitz: *Popular Preaching in the Thirteenth Century. Rhetoric in the Fight against Heresy*, *Medieval Sermon Studies* 60, č. 1 (2016), s. 62–76.

arcibiskupové. Za tímto účelem se zakládala zvláštní kazatelská místa, tzv. predikatury.³⁸ Na dvoře českého krále a římského císaře Karla IV. se kázání stalo nástrojem rostoucího úsilí o morální očistu církve i společnosti. Roku 1363 se kazatelny v pražském kostele svatého Havla a později v chrámu Matky Boží před Týnem ujal Konrád Waldhauser, který kázal proti pohoršlivému mravnímu životu laiků i kněžstva, o falešných prorocích, proti svatokupectví a kupčení s ostatky svatých.³⁹ Jeho latinská postila, sepsaná v letech 1367/68, s kázáními na texty evangelií se rozšířila i za hranice Čech, Moravy a Slezska, do Bavorska a Rakouska.⁴⁰

Z českých posluchačů Waldhauserových kázání vyrostli další kazatelé, mezi nimiž vynikl Jan Milíč z Kroměříže. Na jeho jméno se bratři také opakovaně odvolávají. Milíč byl nesmírně aktivním kazatelem, který údajně kázal až pětkrát denně. Dochovalo se velké množství jeho postil (sbírka homilií *Gratie dei*, sbírky tematických kázání *Abortivus*, *Quadragesimale*, *Aurissa*), které měly sloužit jako vzorové texty pro další zpracování studenty či začínajícími kazateli.⁴¹ Ve svých kázáních se obracel k lidu i ke kléru, měl nesporný vliv na bohoslovce studující na pražské univerzitě. Podobně jako Waldhauser vyzýval k pokání a morální proměně, usiloval o reformu uvnitř církve, bojoval proti tzv. lidským nálezkům.⁴² Jeho kázání lze charakterizovat jako „velmi objektivní prorocké kázání, které konfrontuje Boží lid s jeho hříchy“, a „kázání o hříchu služebníků, kázané služebníkům“.⁴³ Místo pozdně scholastických teologů citoval raději patristické autory, Jana Zlatoústého, Jeronýma a další církevní otce. Podle Hrubého „působ jeho kázání nezáležel tak v jasnosti myšlenek“, nýbrž „ve zbožné vroucnosti a obraznosti s mystickým nádechem a v mravní nadšenosti“.⁴⁴ Milíčova kázání byla výrazně apokalyptická; požadovanou spravedlnost spojoval s nadějemi a strachem z poslední-

38 Pavel Soukup: *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, Praha: NLN 2015, s. 35.

39 Luboš Merhaut a kol.: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, IV/2. U–Ž, *Dodatky k LČL* 1–3, A–Ř, Praha: Academia 2008, s. 1567–1568. Konrád Waldhauser: *Staročeské zpracování Postily studentů svaté university pražské Konráda Waldhausera*, ed. František Šimek, Praha: Komise pro vydávání pramenů českého hnutí náboženského ve stol. XIV. a XV., zřízená při České akademii věd a umění, 1947.

40 Viz Jana Nechutová: *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha: Vyšehrad 2000, s. 201n. H. Hrubý: *České postily*, s. 2–5.

41 Z. Uhlíř: *Central European Preaching*, s. 117. K Milíčovým postilám viz Peter C. Morée: *Preaching in Fourteenth-century Bohemia. The Life and Ideas of Milicius de Chremsir (+1374) and His Significance in the Historiography of Bohemia*, Heršpice: EMAN 1999. Milan Kopecký: *Jan Milíč z Kroměříže a Jan z Jenštejna, Žďár nad Sázavou: Cisterciána Sarensis* 1999. J. Nechutová: *Latinská literatura*, s. 203. H. Hrubý: *České postily*, s. 6–9.

42 Z. Uhlíř: *Central European Preaching*, s. 118.

43 Hughes Oliphant Old: *The Reading and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church*, IV. *The Age of the Reformation*, Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans 2002, s. 465.

44 H. Hrubý: *České postily*, s. 6.

ho soudu.⁴⁵ To je rys charakteristický pro české reformní kazatelství až do doby Jana Amose Komenského.⁴⁶

Také Jan Augusta, jak uvidíme později, patří do této linie apokalypticko-eschatologického kázání, k níž mu působivou inspiraci poskytovaly zejména texty Milíčova žáka Matěje z Janova. Matěj, který získal své vzdělání na pařížské univerzitě, kde jej podporoval i tehdejší rektor Vojtěch Raňkův z Ježova, představuje jednu z nejvýraznějších teologických a kazatelských osobností doby předreformační. Souhrn jeho učení nacházíme v latinském spise *Regulae Veteris et Novi Testamenti (Pravidla Starého a Nového zákona)*, v němž volá po návratu k ideálům prvotní apoštolské církve.⁴⁷ Zklamán neschopností papeže vyvázat se z kontroly politických sil stal se kazatelem reformy v oblasti mravního i náboženského života. Ve svém teologickém myšlení byl strhován mileniálními náladami, pracoval s představou Antikrista a obrazy knihy Zjevení. V kázáních odsuzoval uctívání obrazů, posvátné poutě, kult ostatků a okázalé ceremonie i falešné zázraky, požadoval časté přijímání.⁴⁸ To vše jsou motivy, které se objevují také v kázáních reformačních teologů o století později. Přesto Matěj z Janova zůstává hodnocen jako typicky středověký kazatel, který nehovoří o ospravedlnění z víry, ale požaduje morální reformu. Tak poznamenává v kompendiu k dějinám kazatelství Hughes Oliphant Old:

Nic nemůže být katoličtějšího než protest vůči přepychu, simonii, nepotismu mezi kněžstvem a sexuální uvolněnosti, ať se nachází kdekoli. Česká reformace nebyla evangelická jako spíše prorocká. Byla to prorocká kazatelská služba, pronikající tradicí Ámose, Micheáše a Jeremiáše, prorocká služba, která se stávala stále typičtější pro pozdní středověk.⁴⁹

Podobným způsobem hodnotí kázání v předhusitské době také Josef Smolík. Navzdory velkému rozmachu kazatelství zůstává kázání teologicky podceněno a jeho souvislost s vírou, která vyrůstá primárně ze slyšení slova, je nezřetelná.⁵⁰ Odpuštění a spasení je spojováno spíše s účastí na svátostném a ceremoniálním životě církve, zatímco kázání je koncipováno především jako poučení o mravech a víře, usilující o reformu křesťanské společnosti. Stejně charakterizuje povahu středověkého kázání také Hans Martin Müller,

45 Peter C. Morée: Das eschatologische Verständnis des Prager Predigers Militsch von Kremsier, in: *Theologie zwischen Ost und West*, II, ed. Henk de Roest – Wolfgang Wischmeyer, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen 2001, s. 88–95.

46 Rudolf Říčan: *Das Reich Gottes in den Böhmischen Ländern. Geschichte des tschechischen Protestantismus*, Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk 1957, s. 24.

47 Srov. Matěje z Janova *Mistra pařížského Regulae Veteris et Novi Testamenti*, I–V, ed. Vlastimil Kybal, Inšpruk: Wagner, 1908–1926. Blíže J. Nechutová: *Latinská literatura*, s. 205–206.

48 H. O. Old: *The Reading and Preaching of the Scriptures*, IV, s. 467.

49 Ibid.

50 J. Smolík: *Kázání v reformaci*, s. 8n.

podle něhož „teprve reformace postavila kázání do středu bohoslužby sboru a navrátila mu povahu prostředku milosti“.⁵¹

Ve výčtu těch, k nimž se opakovaně hlásí bratrští teologové včetně Jana Augusty, dominuje jméno nejvýznačnějšího kazatele z Betlémské kaple, Jana Husa, jehož volání po obnově církve předběhlo evropskou reformaci o celé století. Jako univerzitní mistr a děkan filozofické fakulty se kriticky stavěl k filosofickému nominalismu a zastával pozici biblického realismu. Z kazatelny v Betlémské kapli po deset let otevřeně vyjadřoval kritiku církve a kněží, jak dokládají jeho četná dochovaná kázání. Odhadem jich z tohoto místa pronesl asi 3000.⁵² Sbírky Husových kázání se šířily tiskem i opisy, jejich části byly rovněž začleňovány do postil jiných kazatelů.⁵³ Kázání v některých jeho sbírkách představují spíše materiál pro další kázání nežli ukázkou jeho kazatelského umění.⁵⁴ Významná je zejména Husova česky psaná *Postila*, dokončená na podzim 1413 na Kozím Hrádku a určená nejen kléru a univerzitním studentům, ale také prostým lidem.⁵⁵ Pozdější prameny potvrzují její užívání i ve sborech Jednotě bratrské, které neměly vlastní kazatele.⁵⁶ Základem kázání v této postile jsou tradiční evangelijní perikopy; v latinských postilách se nacházejí rovněž kázání na perikopy epištolní a některé starozákonní texty.⁵⁷ Husova kázání vycházejí z klasiků středověků exegeze. Hus hojně užívá *Glossa ordinaria* od Walafrida Strabo a komentáře Mikuláše z Lory, spisy Augustinovy, postily Řehoře Velikého, *Sentence* Petra Lombardského či citáty církevních otců shrnuté v *Decretum Gratiani*.⁵⁸ Přitom se postupně propracovává k reformačnímu pojetí Písma a jeho autoritu staví nad autoritu církevních otců. Samostatné pochopení biblického textu, nezávislé na tradičních výkladech, však Smolík nachází až u Jednoty bratrské.⁵⁹ Biblický kánon Starého a Nového zákona přijímá Hus jako celek, Starému zákonu připisuje typologický význam, Kristus je jeho naplněním.

Husova kázání byla těsně navázána na aktuální situaci, v níž byla pronášena, a tato vazba Husových kázání na přítomnou historickou situaci je

51 H. M. Müller: *Homiletik*, s. 43.

52 P. Soukup: *Jan Hus*, s. 34; blíže k Husově kazatelské činnosti a k dochovaným a editovaným sbírkám jeho kázání viz *ibid.*, s. 31–44.

53 *Ibid.*, s. 39.

54 J. Smolík: *Kázání v reformaci*, s. 15.

55 Jan Hus: *Postilla. Vyroženie svatých čtení nedělních*, ed. Josef Bohuslav Jeschke, Praha: KEBF 1952. Jan Hus: *Česká nedělní postila. Vyroženie svatých čtení nedělních = Postilla de tempore bohemia*, ed. Jiří Daňhelka, Praha: Academia 1992 (*Magistri Iohannis Hus Opera omnia*). Blíže k *České postile* P. Soukup: *Jan Hus*, s. 149–159.

56 Srov. Jan Blahoslav: *Pilné rozjímání té otázky, sluší-li Řeči Boží, Čtení svatá a epištoly [...] opovrci a na ně více kázání nežiniti*, 1563, NK ČR, Praha, rkp. XVII E 69, fol. 1r–47r, fol. 43r.

57 J. Smolík: *Kázání v reformaci*, s. 10.

58 H. O. Old: *The Reading and Preaching of the Scriptures*, IV, s. 474–475. J. Smolík: *Kázání v reformaci*, s. 12.

59 J. Smolík: *Kázání v reformaci*, s. 11.

předmětem zkoumání řady badatelů. Milan Machovec v 50. letech minulého století rozvinul interpretaci Husova kazatelského působení v duchu teze: „Ne náboženské úvahy, ale kritika společenských poměrů tvoří největší část obsahu jeho kázání.“⁶⁰ V nedávné době Pavel Soukup podtrhl zas církevněkritický charakter Husových kázání a to, jak Hus „ve svých kázáních k lidu vynášel dosud interní kritiku církve mezi laiky a zapojoval je tím do svého zápasu“.⁶¹ Pokud jde o Husovo teologické pojetí kázání, badatelé se shodují v tom, že v Husově pojetí kázání dochází k zásadnímu posunu od dosavadního spíše katechetického a moralistního chápání zvěstování. Podle Jána Liguše spojuje Hus s kázáním Božího slova Kristovu přítomnost, takže kázání získává soteriologickou relevanci. Skrze kázání Kristus dosvědčuje věřícím odpuštění hříchů.⁶² Také v interpretaci Josefa Smolíka chápe Hus nejen svátost, ale také kázání slova Božího jako zprostředkování Boží milosti. Jejich účinek je totožný: obojí přemáhá hřích a uděluje milost.⁶³

Mezi další kazatele, k jejichž odkazu se hlásili bratrští teologové, patří Husův blízký souputník a husitský kazatel v Betlémské kapli, Jakoubek ze Stříbra. Podobně jako jeho předchůdci poukazoval na špatný stav tehdejší církve, ale i společnosti a nutnost reformy. Častým odkazováním k brzkému příchodu konce světa ve svých kázáních či ve *Výkladu na Zjevení* navazoval na apokalyptickou rétoriku svých předchůdců, mimo jiné také Matěje z Janova.⁶⁴ Při výkladu bible se odvolával na spisy církevních Otců; látku kázání pořádal na základě pojmových asociací a formální symetrie.⁶⁵ Ve svých postilách hájí učení utrakvismu: časté přijímání pod obojí a později též přijímání malých dětí; propaguje teokratický ideál uzavřené městské společnosti, která je pod dohledem duchovních vůdců.⁶⁶

Ve výčtu kazatelů, kteří svým dílem inspirovali kazatele a teology Jednoty bratrské, by se jistě dalo pokračovat dál, avšak to není záměrem této vstupní kapitoly. Jako ukázka vazby Jednoty na kazatelství předchozího českého náboženského hnutí je podaný výčet postačující. Vedle návaznosti na tradici domácí reformace byla bratrská homiletika rovněž obohacována zahraničními vlivy, o nichž se více zmíním později v souvislosti s homiletikou Jana Augusty.

60 Milan Machovec: *Husovo učení a význam v tradici českého národa*, Praha: ČSAV 1953, s. 178.

61 P. Soukup: *Jan Hus*, s. 44.

62 Ján Liguš: Husovo pojetí Pisma podle jeho kázání, in: *Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník z mezinárodního sympozia, konaného 22.–26. 9. 1993 v Bayreuthu*, ed. J. B. Lášek, Praha: ČKA 1995, s. 179–189.

63 J. Smolík: *Kázání v reformaci*, s. 13.

64 Pavlína Cermanová: Jakoubek ze Stříbra a tradice apokalyptických proroctví a jejich výkladů v husitství, in: *Amica Sponsa Mater. Bible v čase reformace*, ed. Ota Halama, Praha: Kalich 2014, s. 133.

65 P. Soukup: *Reformní kazatelství*, s. 366n.

66 Jindřich Marek: *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích. Studie o jakoubkově postile z let 1413–1414*, Praha: NK ČR 2011, s. 105.

Zejména v počátcích Jednoty platí, že kázání je pojímáno především jako komunikační událost, jako živý akt transmise slova, při němž jeho posluchači s porozuměním přijímají jeho kerygmatický obsah a tak vstupují do dění, které prostředkuje Boží milost. Tímto přístupem ke kázání jako kerygmatickému aktu lze vysvětlit i jejich poměrně rezervovaný vztah k postilám, v nichž je kázání písemně fixováno. Bratrští teologové poukazovali na riziko plynoucí z užívání postil jak pro kazatele, které tato praxe mohla vést k zanedbávání vlastní exegetické a homiletické práce, tak pro laiky, kteří z důvodu domácí četby kázání v postilách mohli zanedbávat návštěvu společných bohoslužeb s výmluvou, že neuslyší více, než přečetli v postile.⁶⁷ Také Augusta se kriticky vyjadřuje o přejímání hotových biblických výkladů a kázání, místo aby se v církvi kázalo živé slovo Boží.⁶⁸

Jaká byla samotná realita? Podle vyjádření bratra Jiřího Izraele z prosince 1556 v listu malopolským zájemcům o bratrské učení se v Jednotě „nepíší postily ani se nevydávají [...] a já sám o žádném tisku postily nic nevím [...] my nepatříme na postily, ani na to, co v nich je napsáno, ale patříme na potřeby lidu obecného, co který z nich potřebuje“.⁶⁹ Skutečná praxe ve druhé polovině 16. století však byla navzdory tomuto tvrzení nejspíše poněkud odlišná. Postily se v Jednotě sepisovaly i užívaly, jak prozrazuje Jan Blahoslav ve svém *Pilném rozjímání* z r. 1563. Lidé ve sborech bez kazatelů podle něj „čtli sobě postile na Čtení (jimi nyní v Čechách i na Moravě naplněno jest), jiní bratra Lukášovu, jiní Husovu, jiní Spamberkovu, jiní Hoffmeisterovu“.⁷⁰ Výslovně se pak Lukáš zmiňuje o českých a latinských postilách Lukáše Pražského, které obsahovaly kázání na starocírkevní perikopy z evangelií a epištol.⁷¹ Žádná z nich se však nedochovala. Později měla být jedna z nich na základě rozhodnutí starších r. 1561 upravena, tak aby odpovídala novému bratrskému vyznání, a vytištěna. Od 60. let 16. století se tedy i oficiálně mění vztah Jednoty k postilám a začíná se pečovat o jejich vydávání. Otázkou už není, zda postila ano či ne, ale jaká, resp. na základě jakého výběru biblických textů. V této oblasti vyvstal v Jednotě – jak blíže uvidíme – již od konce 40. let 16. století vleklý spor.

67 Tak např. Adam z Krajku, in: *Acta Unitatis Fratrum*, XII, NA, Praha, depozit Unitätsarchiv Herrnhut, rkp. AB II R 1.1, fol. 436v.

68 J. Augusta: *Umění práce*, s. 103.

69 Cit. podle Ota Halama: *Nález zlomku tištěné Postily Lukáše Pražského v kontextu dochovaných pramenů bratrského kazatelství, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny České republiky* 19 (2005–2006), s. 73–134, s. 75.

70 Jan Blahoslav: *Pilné rozjímání té otázky, sluší-li Řeči Boží, Čtení svatá a epištoly [...] opovrci a na ně více kázání nečiní* [...], 1563, NK ČR, Praha, rkp. XVII E 69, fol. 1r–47r, fol. 43r.

71 Srov.: „K čemuž B. Lukáš také zvláštních pomoci nadělal, to jest postylí, t[otíž] kázání na Čtení i epištoly přes celý rok, a to několikerým způsobem, i česky i latině.“ Blahoslav: *Pilné rozjímání*, NK ČR, fol. 8v.

PŘÍSTUPY K VÝZKUMU KÁZÁNÍ A PRAMENY BRATRSKÉHO KAZATELSTVÍ

Navzdory důležitosti, kterou mělo kázání v bohoslužebném životě Jednoty bratrské v 16. a na počátku 17. století, není téma stále badatelsky vyčerpáno. Dosud bylo zpracováno pouze formou dílčích studií, článků či přehledových kapitol v knihách, nikoli však v podobě souhrnné monografie. Také tato kniha, v jejímž centru stojí kazatelství a homiletika Jana Augusty, představuje opět jen dílčí příspěvek k obsáhlému tématu.

Výzkum dějin kazatelství od doby předhusitské až po období baroka u nás v posledních desetiletích zakouší rozkvět, a to zejména mezi historiky a bohemisty. Objevila se řada studií a monografií (popř. diplomových prací), které se zabývají fenoménem kazatelství z perspektivy historické, kulturologické či literární. Z monografií jmenujme například práce, které se týkají kazatelského díla Jana Milíče z Kroměříže,⁷² Jakoubka ze Stříbra,⁷³ Jana Husa,⁷⁴ Petra Chelčického a Jana Rokycany,⁷⁵ funerální homiletiky v 16. století⁷⁶ či barokního kazatelství.⁷⁷ Významné počiny lze zaznamenat také v oblasti ediční. Vydávají se spisy homiletické i sbírky kázání, vydání jsou jak kritická, tak popularizační.⁷⁸

Zpracování dějin kazatelství a homiletiky je rovněž obsaženo v učebnicích homiletiky, určených především pro pedagogické účely na teologických fakultách. Nejdůkladněji se této oblasti věnují skripta Josefa Smolíka *Kázání v reformaci*, za nimiž stojí v některých kapitolách i zjevná autorova práce s prameny.⁷⁹ Smolík rovněž spolupracoval na komentáři ke kritické edici Komenského homiletického spisu *Zpráva a naučení o kazatelství*.⁸⁰ Další učebnice

72 Peter C. Morée: *Preaching in Fourteenth-century Bohemia. The Life and Ideas of Milicius de Chremsir (+1374) and His Significance in the Historiography of Bohemia*, Heršpice: EMAN 1999.

73 Pavel Soukup: *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*, Praha: Filosofie 2011. Jindřich Marek: *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích. Studie o Jakoubkově postile z let 1413–1414*, Praha: NK ČR 2011.

74 Pavel Soukup: *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, Praha: NLN 2015.

75 Michaela Vašíčková: *Kázání Petra Chelčického a Jana Rokycany*, diplomová práce, MUNI, Brno 2017.

76 Ota Halama – Jaroslav Marek: *Smrt a pohřby bratrské šlechty v 16. století*, in: *Unitas Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*, ed. Martin Wernisch, Jihlava: Mlýn 2009 (SAT ETF 15), s. 122–171. Radmila Prchal Pavlíčková: *O útěše proti smrti. Víra, smrt a spása v pohřebních kázáních v období konfesionalizace*, Praha: NLN 2017.

77 Miloš Sládek: *Slovo ze srdce jejich, aneb, Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*, Praha: Památník národního písemnictví 2017.

78 Srov. např. Humbert de Romans: *O formaci kazatelů*, Praha: Krystal OP 2016. *Dicta de tempore Magistro Johanni Hus attributa*, I–II, ed. Jana Zachová apographo a Bohumil Ryba confecto usa, Turnhout: Brepols Publishers 2011. Jan Amos Komenský: *Zpráva a naučení o kazatelství v jazyce 21. století*, Chlumec: Poutníková četba 2013.

79 Josef Smolík: *Kázání v reformaci*, Praha: KEBF 1957.

80 Srov. Jan Amos Komenský: *Dílo Jana Amose Komenského*, IV, ed. M. Kopecký, Praha: Academia 1983, s. 11–122, s. 111.

homiletiky se však – pokud vůbec obsahují historický přehled⁸¹ – omezují jen na stručná, přehledová pojednání. Tak je tomu v případě kolektivní monografie teologů působících na Husitské teologické fakultě *Kazatelství v kontextu tradice a přítomnosti*⁸² a *Úvodu do homiletiky* Tomáše Butty, která obsahuje kapitolu z dějin kazatelství se stručným pojednáním o čtyřech vybraných homiletických spisech (Augustin, Humbert z Romans, Blahoslav, Komenský) a dvou postilách (Waldhauser, Hus).⁸³ Jednotlivé medailony jsou informativní povahy a shrnují výtěžky bádání.⁸⁴ Dalo by se říci, že praktičtí teologové na vlastní výzkum dějin kazatelství spíše rezignují a přenechávají tuto oblast historikům a literárním vědcům.

O to více překvapí, že právě tito začínají v oblasti výzkumu dějin kazatelství uplatňovat nové přístupy, které čerpají ze zahraniční homiletiky. Ta se v Německu již od konce 70. let otevřela dialogu s teorií komunikace, sémiotikou, rétorikou a recepční estetikou a více se zaměřila na empirii a jednání.⁸⁵ Ohlasy těchto nových trendů se s jistým zpožděním dostávají také do homiletiky pěstované u nás.⁸⁶ Tyto přístupy vycházejí z předpokladu, že kázání není jen písemný text či záznam, nýbrž „řečnická situace“,⁸⁷ či jinak řečeno „nezachycený komunikační akt“,⁸⁸ při němž kazatel přednáší své kázání konkrétním posluchačům s určitou dikcí, gestikulací, v určitém prostoru a liturgickém kontextu. Teprve mluvenou podobu kázání lze pokládat za dílo ve finální podobě.⁸⁹ Recepce teorie řečových aktů pomohla ozřejmit, že když kazatel káže, také tím určitým způsobem jedná.⁹⁰ Zkoumání kázání jako události, při níž kazatel užívá určité strategie, jak zapůsobit na posluchače

81 Např. kniha *Pozvání k naději* z pera evangelického teologa Pavla Filipiho se soustřeďuje výhradně na současnou homiletickou hermeneutiku a exegesi a žádnou historickou kapitolu neobsahuje. Pavel Filipi: *Pozvání k naději. Kapitoly o homiletické hermeneutice a exegesi*, Praha: Kalich 2006.

82 Ján Liguš – Tomáš Butta – Pavel Kolář et al.: *Kazatelství v kontextu tradice a přítomnosti. Studie z homiletiky*, Chomutov: L. Marek 2014, s. 92–116 (kap. Stručný přehled dějin kázání od patristiky do reformace).

83 Tomáš Butta: *Úvod do homiletiky. Kázání procesem inspirace a dialogu*, Praha: Husův institut teologických studií 2019, s. 35–52.

84 To platí také o historické kapitole in: Petr Živný: *Jděte a kažte! Teoretické, praktické a výzkumné aspekty homiletické komunikace – katolické a protestantské pojetí*, Chomutov: L. Marek 2014, s. 41–72.

85 Mezi programové texty patří např.: Henning Luther: *Predigt als Handlung. Überlegung zur Pragmatik des Predigens*, *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 80 (1983), s. 223–243. Wilfried Engemann: *Semiotische Homiletik. Prämissen – Analysen – Konsequenzen*, Tübingen – Basel: Francke 1993. Gert Otto: *Rhetorische Predigtlehre. Ein Grundriss*, Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag 1999, který svou knihou rehabilitoval postavení rétoriky v evangelické homiletice. Helmut Schwier – Sieghard Gall: *Predigt hören. Befunde und Ergebnisse der Heidelberger Umfrage zur Predigtrezeption*, Münster: LIT Verlag 2008.

86 Srov. Pavel Filipi: Homiletika na sklonku tisíciletí, *Teologická reflexe* 14 (2008), s. 117–131. P. Filipi: *Pozvání k naději*, 2006.

87 Srov. R. P. Pavlíčková: *O útěše proti smrti*, s. 44.

88 M. Sládek: *Slovo ze srdce jejích*, s. 36.

89 Tak P. Soukup: *Reformní kazatelství*, s. 153.

90 Srov. John L. Austin: *Jak udělat něco slovy*, Praha: Filosofia 2000.

Obr. 2: Jan Augusta: Kázanie o ustavenie na biskupstvie..., [Litomyšl 1540?]. Titulní list.

a získat je pro hlášané myšlenky, se proto často opírá spíše o výpovědi posluchačů a svědků kázání než o kázání samotná. Tímto způsobem postupuje např. Pavel Soukup, který u Husových předchůdců a souputníků (zejména u Jakoubka ze Stříbra), i u Husa samotného zkoumá přístup ke kazatelně jako k prostředku šíření reformního programu.⁹¹ Spíše než samotný obsah kázání jej zajímá dosah a ohlas kázaného u dalších stoupenců reformních kazatelů. Podobné tendence nacházíme také v pracích Miloše Sládka.⁹² Zkoumání kázání jako komunikační události, jak poukazuje Radmila Prchal Pavlíčková, nicméně ztěžuje prostý fakt, že rekonstruovat takovou událost v kontextu raného novověku je velmi obtížné, neboť jsme odkázáni výhradně na písemné prameny této mnohodoménzionalní události.⁹³

Rozšířeným přístupem ke zkoumání raně novověkého kazatelství je výzkum dochovaných rukopisných či tištěných záznamů kázání. V tomto případě může být zpětný záznam kázání velmi vzdálen tomu, co se skutečně odehrálo v konkrétní komunikační situaci. Míra vzájemné souvislosti se snižuje se zvětšující se časovou prodlevou mezi událostí kázání a jeho tiskem.⁹⁴ Nicméně je možno zkoumat kázání z hlediska jeho literárního žánru. V raně novověké homiletice lze rozlišit kázání nedělní, sváteční a příležitostná; mezi posledně jmenovanými jsou relativně častější pohřební kázání nad významnými osobnostmi z řad šlechty či církve, svatební kázání jsou spíše vzácná.⁹⁵ Řada výzkumů se proto soustřeďuje na zkoumání určitého typu kázání jako specifického literárního útvaru s ustálenými žánrovými pravidly.⁹⁶

Zejména pohřební kázání se stala v posledních letech předmětem zvýšeného zájmu badatelů. Jako pohřební kázání se často neoznačuje jen samotná homilie, ale také další žánrově odlišné promluvy související se smrtí zesnulého, shrnuté do jedné tištěné pohřební knihy. Příkladem takového tisku je pohřební kázání nad Petrem Vokem z Rožmberka od Matěje Cyra z roku 1612, které spolu s pohřebním kázáním obsahuje také kazatelovu dedikaci, smuteční latinské básně rektora pražské univerzity Jana Campana Vodňanského a Heinricha Crollia Hasse a popis pohřebního průvodu.⁹⁷ Zájem o pohřební kázání je nadto podpořen tím, že funerální homiletika poskytuje také řadu cenných životopisných údajů o zesnulých osobnostech a umožňuje sledovat

91 Srov. P. Soukup: *Reformní kazatelství*, s. 69.

92 M. Sládek: *Slovo ze srdce jejich*.

93 R. P. Pavlíčková: *O útěše proti smrti*, s. 44.

94 Srov. *ibid.*, s. 51n.

95 M. Sládek: *Slovo ze srdce jejich*, s. 39.

96 K dějinám žánru kázání ve středověku viz P. Soukup: *Reformní kazatelství*, s. 153; v raném novověku: O. C. Edwards Jr.: *A History of Preaching*, s. 269–387; H. O. Old: *The Reading and Preaching of the Scriptures*, IV.

97 Blíže Radmila Prchal Pavlíčková: (Ještě jednou) pohřební kázání Matěje Cyra nad Petrem Vokem z Rožmberka roku 1612, in: *Epigraphica & Sepulcralia* 3 (2011), s. 337–367.

způsoby vzpomínání a vytváření paměti, které jsou zásadní pro budování kolektivní identity společenství.⁹⁸

Originální přístup uplatňuje ve svém výzkumu pohřebních kázání Radmila Prchal Pavlíčková, která pojímá pohřební kázání „jako zrcadlo konfesního vývoje“.⁹⁹ Na pohřební kázání pohlíží jako na specifické médium komemorativní kultury v závislosti na různých konfesních prostředích. Zabývá se otázkou, jak se v kázáních různých konfesí projevuje ideál dobrého umírání, a přesvědčivě dokládá, že jeho nedílnou součástí je vedle připravenosti na smrt i zachování konfesně profilované víry a dodržení rituálů, které tradičně souvisejí s umíráním a smrtí v příslušné konfesi. Přitom se na řadě míst dotýká kazatelství Jednoty bratrské, neboť nejstarší dochovaná česky psaná pohřební kázání z poloviny 40. let 16. století jsou právě bratrské provenience. Jejich charakter je v důsledku ilegálního postavení Jednoty silně apologetický. Pavlíčková si klade otázku, zda motivem k uchování a šíření bratrských pohřebních kázání tiskem byla potřeba obhajoby vlastní existence a učení,¹⁰⁰ nebo se Jednota nechala inspirovat Lutherovými tištěnými kázání přednesenými při pohřbech saských kurfiřtů v letech 1525 a 1532.¹⁰¹ Autorka se podrobně zabývá výchovnou a vzdělávací funkcí pohřebního kázání, totiž jakým způsobem je v jednotlivých konfesních prostředích vykreslována víra pravá i falešná, cesta k nalezení pravé víry, neboli konverze, a cesta k jejímu udržení. Téma konverze je totiž leitmotivem řady pohřebních kázání, rovněž z prostředí Jednoty bratrské.

V oblasti výzkumu, který se zaměřuje výhradně na kazatelství Jednoty bratrské, se pozornost badatelů doposud upírala především na dochované texty kázání, jejich literární formu a obsah. Stručný nástin situace v bádání o bratrském kazatelství podal Ota Halama; užitečný je zde zejména jeho „Inventář pramenů bratrského kazatelství“, který podává přehled dochovaných kázání Jednoty včetně jejich lokací.¹⁰² Po nálezů Augustova *Summovníku* však tento pohled vyžaduje určité doplnění a korekturu, neboť zlomek, o němž se Halama r. 2006 domníval, že je zlomkem znovu vydané postily Lukáše Pražského, je ve skutečnosti zlomkem *Summovníku* Jana Augusty.

Ačkoli příležitostí, při kterých se v bratrských sborech kázalo, byla celá řada, pramenná základna pro výzkum bratrského kazatelství do r. 1620 není příliš velká. Do konce 50. let 16. století se nám z prostředí Jednoty bratrské dochovala pouze čtyři tištěná a tři rukopisná kázání, což může souviset s počátečním rezervovaným postojem Jednoty vůči postilám. Z dochovaných ká-

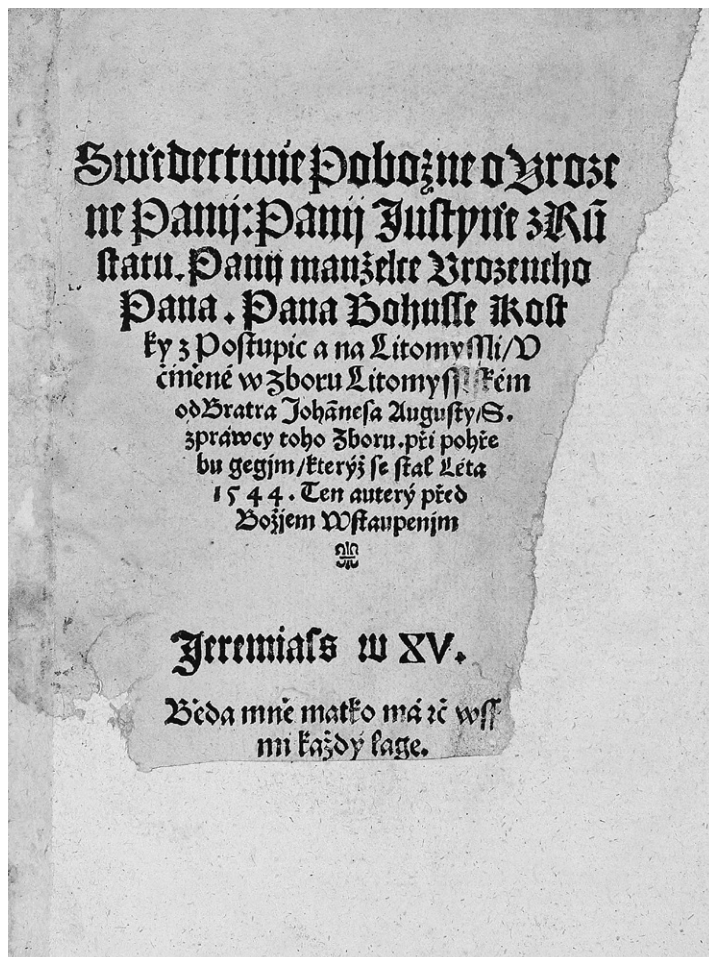
98 Viz přehled přístupů k výzkumu pohřebních kázání in: R. P. Pavlíčková: *O útěše proti smrti*, s. 44–71.

99 Ibid., s. 66.

100 Tak O. Halama – J. Marek: *Smrt a pohřby bratrské šlechty*, s. 122–171, s. 134.

101 R. P. Pavlíčková: *O útěše proti smrti*, s. 39.

102 O. Halama: *Nález zlomku tištěné Postily*, s. 81–92.

Obr. 3: Jan Augusta: Svědectvie pobožné o urozené paní, paní Justině z Kunštátu..., Litomyšl 1544. Titulní list.

zání jsou hned čtyři Augustova: rukopisné Kázání o stavu manželském (1535),¹⁰³ tištěné kázání, které Augusta přednesl při svěcení bratrských kněží a jáhnů v roce 1540 a v němž představil bratrský názor v otázce kněžské ordinace (1540?),¹⁰⁴ kázání při pohřbu paní Justiny z Kunštátu (1544)¹⁰⁵ a kázání u příležitosti vyloučení dvou členů litomyšlského sboru (1544).¹⁰⁶ Vydání tří z těchto

103 Kázáno 2. června 1535 v Litomyšli. Jan Augusta: *Kázání o stavu manželském*, 1535, Knihovna královské Kanonie Premonstrátů na Strahově, Praha, rkp. DG IV 21, fol. 105r–218r.

104 Kázáno 20. června 1540 v Mladé Boleslavi; veřejně čteno 4. července 1540. Jan Augusta: *Kázanie o ustavenie na biskupstvie svätého Matěje miesto Jidáše*, [Litomyšl: Alexandr Oujezdecký 1540?].

105 Jan Augusta: *Svědectvie pobožné o urozené paní, paní Justině z Kunštátu*, Litomyšl: [Alexandr Oujezdecký] 1544.

106 Jan Augusta: *Kázanie o ustavenie na biskupstvie svätého Matěje miesto Jidáše*, [Litomyšl: Alexandr Oujezdecký 1540?].